

Двуличанська О. А.,
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

ХИМЕРНА ПРОЗА ЯК ОРГАНІЧНА ФОРМА МИСЛЕННЯ В. ЯВОРІВСЬКОГО

У статті розглядається жанрові та мовно-стилістичні засоби реалізації химерного мислення у ранніх художніх творах В. Яворівського. Основа увага сконцентрована на особливостях світосприйняття та характеротворенні героїв, які є своєрідними носіями означених категорій. Автор статті робить висновок, що химерна проза є органічною складовою мислення письменника, а не засобом наслідування раніше створених її зразків.

Ключові слова: химерна проза, жанр, іронія, гротеск, метафора, символ, хронотоп.

В статье рассматриваются жанровые и стилистические средства реализации химерного(причудливого) мышления в ранних художественных произведениях В. Яворивского. Основное внимание сконцентрировано на особенностях мировосприятия и характерах героев, которые являются своеобразными носителями указанных категорий. Автор статьи делает вывод, что химерная проза является органической составляющей мышления писателя, а не средством подражания ранее созданным ее образцам.

Ключевые слова: причудливая проза, жанр, ирония, гротеск, метафора, символ, хронотоп.

The article is focused on the personalities and ways of world-view of the charactes who are peculiar carriers of the mentioned categories. The author concludes that the chimeric prose is an organic component of the thinking of the writer, not means of early role models created by its standards.

Key words: chimeric prose genre, irony, grotesque metaphor, symbol, time-space.

Літературознавчі дослідження сучасності поряд із посиленням зацікавленням художніми особливостями найновіших творів, позначені значною увагою до переосмислення літературно-мистецьких течій та явищ минулого, зокрема другої половини ХХ століття. Так, у літературному процесі 70-80-х років ХХ століття в Україні дослідниками виділяється декілька стильових потоків: конкретно-реалістичний, лірико-романтичний та умовно-метафоричний або химерний. Особливо вагомим й поширеним явищем в українській літературі цього періоду стала поява останнього з них. Більшість науковців справедливо вбачають ряд типологічних рис в химерній прозі та латиноамериканському магічному реалізмі, останній з яких розглядають як такий, в “якому органічно поєднуються елементи реального та фантастичного, побутового та міфологічного, дійсного та уявного, таємничого” [5, с. 428]. Як слушно зауважують вітчизняні дослідники, український “химерний роман” [лапки – Г. Штоня] є своєрідною “ідейно-естетичною відповіддю” на зміни у суспільно-політичному житті країни кінця 50 – початку 60-х років ХХ століття [10, с. 139]. Витоки його – в народній традиції, яка за сприятливих зовнішніх і внутрішніх (“зростання духовної самосвідомості”) чинників знову ожила.

М. Ільницький акцентує увагу на типологічній спорідненості української химерної прози із “сільською прозою” російської літератури, грузинським історичним романом, прибалтійською інтелектуальною прозою [3, с. 141]. На думку В. Дончика, назва “химерна течія” є неточною, замість якої вживає “фольклорна” або “умовно-алегорична” [2, с. 129]. При розгляді цього стильового напрямку прози, визнаючи існування недоліків у ньому, небезпідставно зазначає, що основа його плідна й конструктивна.

Провідним, за Л. Новиченком, у тогочасній прозі був не химерний, як стверджує більшість науковців, а романтичний стиль, з якого, власне, і виокремлюється творчість В. Земляка та П. Загребельного [6, с. 143]. Дослідник виражає занепокоєність сучасним станом майстерності психологічного аналізу твору, шляхом покращення якої є посилена увага до створення неоднобічних художніх характерів, які мають подаватися в їхньому саморозвитку, чому сприятиме глибоке проникнення в сучасні суспільно-психологічні й етичні конфлікти.

М. Стрельбицький пропонує закріпити замість “химерної” назву “лірико-гротескова” проза [8, с. 151]. Відкидаючи лірико-романтичну або романтично-реалістичну назву стильової течії, дослідник, спираючись на праці Д. Лихачова, використовує поняття монументального історизму (“Вершники” Ю. Яновського, “Повість полум’яних літ” О. Довженка, “Прапороносці”, “Твоя зоря” О. Гончара, “Чотири броди” М. Стельмаха, “Диво” і “Первоміст” П. Загребельного, діалогі В. Земляка та В. Міняйла).

І. Дзюба розглядає химерну стильову течію української літератури як результат художніх пошуків багатьох письменників, а не чисте конкретно творчої ініціативи. Джерелами цієї прози науковець вважає давню національну традицію, потребу подолання натуралізму, а також тугу за “вигадкою, жартом, перетворенням життя в уяві” [1, с. 13]. Основними негативними якостями химерної творчості дослідник правомірно визнає недоступність діалектики душі, конкретності суспільних відносин [1, с. 14]. Поетика цього стилю, на думку літературознавця, є явищем амбівалентним, яке, з одного боку, зумовлене відходом від рутини, шуканням нових ракурсів, натяком на проблематичність життя, а з іншого – обминання найгостріших проблем сучасності.

Дослідники хронологічні рамки цього явища умовно окреслюють: від появи роману О. Ільченка “Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця” (1958), до творів В. Шевчука “Дім на горі” та “На полі смиренному” (1983) [9]. Національними витоками химерної прози визначаються твори “Енеїда” І. Котляревського, “Конотопська відьма” Г. Квітки-Основ’яненка, “Марко у пеклі” О. Стороженка, “Тіні забутих предків” М. Коцюбинського, “Вечори на хуторі біля Диканьки” М. Гоголя [Чайковська В. Українська химерна проза, папка на флеш-“Оглянься з осені”]. С. Решетука наголошує на тому, що початком “химерної” традиції в українській літературі слід вважати оповідання О. Стороженка [7, с. 12].

Науковці, розглядаючи тенденції розвитку тогочасного роману, зазначають основні ознаки поетики химерного твору, уникаючи при цьому вживання самого цього поняття: збагачення художнього мислення авторів міфоло-

гізованими образами і символами, поширене використання умовних форм (жарт, сміх, гротеск, гіпербола тощо), нетрадиційність схем побудови сюжету, іронічно-бурлескна манера оповіді [1, с. 89].

Найгрунтовнішою спробою вивчення означеної стильової течії є дослідження А. Кравченка “Художня умовність в українській радянській прозі”, в якому умовність (нежиттєподібність) розглядається як одна з центральних складових поетики химерної прози.

Одним із яскравих представників химерної прози є В. Яворівський. Мета дослідження полягає у визначенні химерності як органічної форми художнього мислення В. Яворівського на матеріалі ранньої прози автора.

Органічність химерного світовідчуття письменника виявилася вже в перших його творах. Елементи химерної художньої поетики наявні в різних жанрових формах першої збірки митця (повість у новелах “А яблука падають...”, новела “Хліб їмо”). Однак чи не найяскравіше в цей період вони виявилися в художній тканині оповідання “Така земля під ногами” (зб. “Гроно стиглого винограду”), що пізніше виходило у складі іншої збірки під назвою “Всесвітній дощ” (зб. “З висоти вересня”, 1984). Ситуація, в якій опинилися персонажі та яка є загальним тлом перебігу подій, сама по собі є реально-фантастичною: реалістичність полягає в зображенні несприятливих погодних умов (котрий день підряд йде дощ), її ж фантастичність – у гіперболізації цього явища, а також поведінці героїв та тих наслідках, які спричинив він для кожного з них. У даному випадку дощ виступає основним сюжетотвірним елементом, за допомогою якого гетеродієгетичний наратор (всезнаючий оповідач) знайомить читача з кожним із героїв, домінуючим при цьому є іронічний тон оповіді.

Наслідком тривалого дощу для діда Федора стали розмоклі мозолі, “натерті ще в громадянську війну” [11, с. 350] і те, що його хата в болоті зсувається ближче до яру. Засобом боротьби із цим, по суті вигаданим сусідом Лукашем, “лихом” стає прив’язування її мотузками до горба, а також щоденне вимірювання відстані від хати до телеграфного стовпа з метою запобігти подальшому зсуванню, що загалом створює комічний ефект. В іншого героя Ананія від дощу “грушка сказала на затиллі хати, почала прямо перед очима рости” [11, с. 352]. Автор з гумором та іронією говорить про одну з найбільших нагальних проблем героя – його спробу справити весілля вагітній дочці, в чому перешкодою стає знову ж таки дощ, а тим часом “бичок, куплений на весілля, вже й худнути почав”, а “в горілку, закопану в саду у бутлях, напевне, води й крізь скло націдило, що тепер і не вп’ється ніхто...” [11, с. 352]. Їдкою іронією, що наближається до сарказму, пройняте зображення героя Полікарпа, який уже п’ять років збирався по-батьківськи поговорити про життя зі своїми синами, та все не вистачало часу, що автор наголошує образним гіперболізованим сполученням “тема була велика, як слон, а часу для неї завжди випадало обмаль, як молока в черепочку для кошеняти” [11, с. 353]. І навіть під час дощу батько так і не зважився на подібну розмову. Чи не єдиним героєм, для кого затяжний дощ виявився позитивним явищем, був Мефодій, якому дружина врешті змогла пришити всі гудзики до одягу. Авторської іронії зазнають і теклівські правила етикету, згідно з якими “сказати людині поговорі про неї можна лише тоді, коли вже всі про нього забули” [11, с. 359].

Отже, основними засобами зображення героїв стають гумор і гіперболізація, що самі по собі наповнюють химерністю художній простір оповідання.

Згідно з давніми українськими віруваннями дощ виступав символом життя й плодючості, оскільки, зважаючи на заняття українців хліборобством, своєчасний дощ ставав для них запорукою доброго врожаю, а значить – можливості далі продовжувати життя. Використовуючи міфологічні уявлення наших пращурів, В. Яворівський надає їм дещо гротескної форми, зображуючи дощ нескінченим і вже обридливим для героїв. Тісно пов’язаним із ним є образ землі – одного із центральних в оповіданні, наслідки дощу для якої також гіперболізуються автором: “дощ таки в’ївся на землю і розмочував її... аж по той бік покійників у могилах” [11, с. 350]. Характерною є зміна тону оповіді на ліричний, коли йдеться про значення землі в житті героїв. Вона виступає у творі символом нації, національної самоідентифікації українців, які споконвічно характеризувалися синівською любов’ю до своєї землі та тяжкою працею на ній, що підкреслюється рефреном “отака земля їм усім випала” та оповідь про яку пройнята утверджуючим пафосом: “Її розквасять дощі, але не зогніє і не щезне, її стиснуть у свій жмикрутський кулак морози, але розправиться знову, по ній протечуть ріки і змінять русло, а вона й там вродить” [11, с. 359]. Таким чином у творі постає смисловий ряд “земля – ґрунт – коріння”, що є співвідносним не лише з фізичною площиною, а й з внутрішнім, духовним світом українців. Підтвердженням чого є залишки міфологізованого світогляду українців, що полягають в антропоморфізації всього оточуючого, зокрема дерев, які своїм корінням міцно тримаються за ґрунт, на якому зростають. Показовим у цьому плані є епізод розмови героя Мефодія зі своїм старим горіхом, який подібно й людині, потерпає від наслідків природного негаразду, проте продовжує своїм корінням відчувати землю.

Отже, письменник вже у ранніх творах торкається важливих суспільно-побутових та морально-філософських проблем (способу життя селян, особливостей їхнього світогляду, духовного світу та власної самоідентифікації, зокрема національної тощо), що в міру власного світовідчуття втілює в художніх формах химерної стилістики. Особливості наративу (всезнаючий оповідач, відсутність діалогів, використання невластивого прямого мовлення) створюють враження правдивості зображеного, при цьому загальний іронічний тон та народний гумор унаочнюють для читача умовність описаної ситуації. Яскрава образність твору та специфіка використаних художніх засобів (гіпербола, символ, метафора тощо) спрямовані на втілення головної ідеї твору, яка згодом стає провідною у творчості митця: основою буття людини є народний гуманізм, що спирається на духовне надбання своїх пращурів. Перспективним видається уважне дослідження таких класичних зразків химерної прози автора, як романи “Оглянься з осені”, “Автопортрет з уяви”, що стануть об’єктом наших подальших наукових розвідок.

Література:

1. Дзюба І. Рівень довіри (Штрихи до портрета Володимира Яворівського) / І. Дзюба // Українська мова та література в школі. – 1987. – № 7. – С. 13-21.

2. Дончик В. Неосвоєне багатство / В. Дончик // Дніпро. – 1981. – № 3. – С. 117-130.
3. Ільницький М. Від епічності до ... епічності / М. Ільницький // Дніпро. – 1980. – № 12. – С. 137-147.
4. Жулинський М. Поглиблення аналітичності – вимога часу / М. Жулинський // Український роман сьогодні : Матеріали 5 пленуму правління Спілки письменників України 12-13 квітня 1976 року). – К., 1979. – С. 89-98.
5. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва та ін. – К. : Академія, 2007. – 752 с.
6. Новиченко Л. Стильові складники багатства сучасної прози / Л. Новиченко // Дніпро. – 1981. – № 7. – С. 135-144.
7. Решетуха С. Проза Олекси Стороженка : жанрово-стильові особливості : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 01. 01 – "Українська література" / С. Решетуха; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2007. – 188 с.
8. Стрельбицький М. Закономірність неповторного, неповторність закономірного / М. Стрельбицький // Дніпро. – 1981. – № 4. – С. 146-152.
9. Чайковська В. Українська химерна проза: історія народження терміна / В. Чайковська // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2006. – № 26. – С. 79-82.
10. Штонь Г. Стиль письма чи стиль мислення?... / Г. Штонь // Дніпро. – 1981. – № 1. – С. 138-143.
11. Яворівський В. Твори у п'яти томах / В. Яворівський. – К. : Фенікс, 2008. – Т. 4 : Повісті. Новели. / Передмова О. Гончара; Післямова М. Косіва. – 528 с.